

Egy összetett szó, mint száz

Szakmai jellegű szövegekben elkerülhetetlen az összetett szavak használata, viszont azok magyar helyesírásának meglehetősen bonyolult a szabályrendszere, amelyet egyrészt nem is lehetne röviden ismertetni, másrészt annak amúgy sem a Meteorban volna a helye. Különben is, ezekre a szabályokra emlékezhetünk általános és középszintű tanulóinkból. Gondot leginkább az ún. mozgószabályok alkalmazása okoz, ugyanis a mozgószabályokkal kapcsolatban legtöbbször csak néhány részletre emlékeznek, ám a morzsákból már nem áll össze egy egész karéj kenyér.

Ilyen megrögzült emlék a szavak terjedelmével kapcsolatos hatszótag-szabály. Ezt a szótagszámlálási szabályt sokan a kéttagú szóösszetételekre is alkalmazzák, pedig az egybeírás szempontjából a két tagból álló összetett szavaknál a szótagok számának nincs felső határa: a *periódusanálízis* (8 szótag) és az *interferenciamentázat* (9 szótag) egyaránt egybeírandó. Az utóbbi azért, mert az *interferencia* szó egytagú, mivel sem az *inter-*, sem a *-ferencia* nem önálló szó a magyar nyelvben.

A hatszótag-szabály érvényesítéséhez az összetett szónak legalább három tagból kell állnia. Tanulságos példa a *koordinátatengely* és a *koordináta-rendszer* esete. Mindkettő 7 szótagú, az előbbit mégis egybeírjuk, mert az összetétel kéttagú, az utóbbi pedig kötőjelezendő, mivel három szóból áll (a *rendszer* maga is összetett szó). Ugyancsak a hatszótag-szabály furcsa következménye, hogy a *hőmérsékletskála* még egybeírandó, míg a *hőmérséklet-változás* szóban már ki kell tenni a kötőjelet, ugyanis a hőmérséklet maga is összetett szó (*hő* + *mérés*).

Míg a magyar nyelvben különösen bonyolult az összetett szavak helyesírásának rendszere, a tudományos világ nemzetközi nyelvében, az angolban a helyzet sokkal egyszerűbb: a jelentésük alapján összetartozó

szókat ritkán kell egybeírni vagy kötőjelet tenni közéjük: a *fényváltozás* angolul *light variation*, az *éggömb* *celestial sphere*, a *csillaghalmaz* *star cluster*, a *meteorraj* *meteor stream*, az *üstökös* *cometary nucleus*. Magyar szakszövegben viszont sajnos gyakran olvasható a helyesírási szabályoknak nem megfelelő, angolos, különírt forma: *üstökös csőva*, *galaxis halmaz*, *távcső tükrő*.

Az is meglehetősen gyakori, hogy amikor a szerző tanácstalan az egybe-/különírást illetően, akkor inkább kötőjelet tesz az összetett szó két tagja közé: *amplitúdó-változás*, *bolygó-átvonulás*, úgy gondolva, hogy abból baj nem lehet. Igaz, hogy a helyesírás szabályainak be nem tartása nem tragédia, de azért baj, és megítélem szerint a szöveg hitelességét is rontja.

A mozgószabály kifejezésben a *mozgó* előtag arra utal, hogy egy szókapcsolatba vagy szóösszetételbe új tagot illesztve a szóhatárok elmozdulnak, illetve az addig esetleg használt kötőjel helye megváltozik a módosult jelentés pontos tükrözésének érdekében. Az összetett szavak helyesírásával kapcsolatos bizonytalanság főképp amiatt lép fel, mert többféle mozgószabály is létezik. Az egyik az eleve kötőjellel írt összetételek bővülésével előálló kifejezések helyesírását rögzíti, a másik az eredetileg különírt szókapcsolatok bővülésekor követhető eljárást, ráadásként külön szabály vonatkozik a közös tagot tartalmazó összetételek összevonására, illetve a földrajzi nevek összevonásakor kapott kifejezések helyesírására is.

Két összetartozó szó a magyarban nem feltétlenül minősül szóösszetételnek. Példá erre a jelzős szerkezet: *rövid periódusú* (akár üstökösről, akár változócsillagról van szó), *nagy tömegű*. Az ilyen jelzős szerkezetek mindig két szóba írandók. Az ilyen szókapcsolat nem alkot új jelentést, csupán kapcsolatot teremt a szavak között a jelentésbeli

Az Abell 370 galaxishalmaz által okozott gravitációs-lencse-hatás (forrás: NASA, ESA, J. Lotz és a Hubble Frontier Fields Team (STScI))

összefüggés által. A különírás alól csak az képez kivételt, ha a jelző nem az eredeti jelentését hordozza, hanem átvitt értelmű: pl. *fehértáj*, *felsőlégtörő*, *gyorsfotométer*, *nagytengegy*, *nyílthalmaz*, *törpenőva* (köznyelvi példákat említve: *zöldfüllű*, *nagyképű*, *kismutató*).

A mozgószabály speciális esete, amikor az eredetileg különírt két szó egy harmadikkal kiegészítve már egybeírandó, a harmadik tag pedig kötőjellel járul ahhoz: így lesz a *két test* szókapcsolatból *kéttest-probléma*, illetve a *fekete test* jelzős szerkezet kiegészítéséből *feketetest-sugárzás*. A *kéttest-probléma* és a *háromtest-probléma* kötőjelezése azt is szemlélteti, hogy ez a szabály nem csak a hat szótagot meghaladó terjedelmű szóösszetételek esetében alkalmazandó.

Amikor három vagy több tagból áll az összetett szó, ügyelni kell benne a kötőjel elhelyezésére. A *változócsillag* és a *csil-*

lagkatalógus kéttagú összetételek nyilván egybeírandók, de a kettő összevonásából kapott *változócsillag-katalógus* már kötőjelezés helyes. A kötőjel helyének megtalálásában pedig az értelemtükrözés elve lehet mérvadó. A *változó-csillagkatalógus* egészen mást jelent (és különben is két szóba kellene írni).

A mozgószabályok alkalmazása következtében olykor igencsak nehézkes alakulatok is előállhatnak. Az ilyenek elkerülésére a helyesírási szabályzat azt javasolja, hogy a bonyolult szerkezetet oldjuk fel körülírással. Én is támogatom, hogy a *mágneseserőtér-változás-követés* helyett a *mágneses erőtér változásának követése*, *galaxismorfológiaikatalóguskészítés* helyett *galaxismorfológiai katalógus készítése* szerepeljen a szövegben, és elnézést is kérek az elretentő példákért.

Szabados László